

DİN & FELSEFE

A R A Ş T I R M A L A R I

Religion and Philosophical Research

E-ISSN: 2667-6583

Haziran | June 2023

Cilt | Volume: 6 - Sayı | Number: 1

JON MCGINNIS, İBN SİNÂ, ÇEV. ESAT BURAK ŞAMAN, İSTANBUL: KLASİK YAYINLARI, 2022

Seyyide Merve ÖZÇELİK

seyyideyukse1@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0003-5564-6925>

Makale Türü | Type of Article: Kitabiyat | Book Review

Başvuru Tarihi | Date Received: 02.05.2023

Kabul Tarihi | Date Accepted: 25.05.2023

Atıf | Cite As

Özçelik, Seyyide M. "Jon McGinnis, İbn Sînâ, Çev. Esat Burak Şaman, İstanbul: Klasik Yayınları, 2022". *Din ve Felsefe Araştırmaları* 6/1 (Haziran 2023): 77-83.

İntihal | Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.

Etik Beyanı | Ethical Statement

Bu makalenin yazarı/yazarları, hakemleri ve dergi editör grubu Din ve Felsefe Araştırmaları dergisinin Etik Kurallarına uyduklarını kabul eder.

The author/authors, referees, and journal editorial group acknowledge that they adhere to the Code of Ethics for the journal of Religion and Philosophical Research.

**JON MCGINNIS, İBN SÎNÂ, ÇEV. ESAT BURAK ŞAMAN, İSTANBUL:
KLASİK YAYINLARI, 2022**

Seyyide Merve ÖZÇELİK

Jon McGinnis tarafından 2010 yılında yayımlanan *Avicenna* isimli eser 2022 yılında Esat Burak Şaman tarafından tercüme edilerek Türk okurlarının istifadesine sunulmuştur. Bu eser İbn Sînâ'yı felsefesinde mistik kırılmaların olduğu yönündeki iddiadan kaçınmak amacıyla, çoğunlukla *eş-Şifâ*'ya bağlı kalarak (s.17) anlatılmaktadır. Öte yandan filozofu monografik bir üslup ile ele almakla birlikte her bölümünün kendi içinde sıkı bağlarla örüldüğü tematik bir yapıya da sahiptir. Nitekim eserin her bir bölümünün omurgasını İbn Sînâ'ya ait temel kavramlar oluşturmakta ve böylece bölümler arası geçişlilik sağlanarak okurun anlamsal bir boşluğa düşmesi engellenmektedir. Ayrıca eser bir yandan İbn Sînâ'nın özgün bir sistem filozofu olduğuna dikkat çekerken öte yandan *ex nihilo nihil fit* düşüncesini -Yunan düşüncesinde hiçbir şeyin yoktan gelemeceği anlamındaki kozmolojik prensibi- tarihsel bir bağlama yerleştirmek suretiyle filozofun etkilendiği düşünsel bağlamı da ortaya koymaktadır. Bu anlamda yazarın kendi ifadesiyle İbn Sînâ ile karşılaşmasının bir tezahürü (s.16) olan bu eserde, felsefenin gelişimine katkı sağlayan bir hikmet taşıyıcısı yahut Yunan felsefesini yorumlayan bir şârih olarak İbn Sînâ'yı tanıtmaktan kaçınılmıştır. Aksine büyük bir sistem filozofunu kuşatıcı bir şekilde anlatma çabasına sahip olduğu ifade edilebilir. Bu tavır yine bir İbn Sînâ araştırmacısı olan Robert Wisnovsky'nin *Avicenna's Metaphysics in Context* isimli eserinde belirttiği metodolojik yaklaşıma benzer. Nitekim Wisnovsky'nin de yönemsel bir yanlılığa çözüm getirmek amacıyla gerek indirgemeci gerekse de hedayinabit bir felsefeye sahip olmak anlamında özcü bulma denen yaklaşımları reddettiği ve kendisinin *bağlamcılık* adını verdiği, tahlile izin veren bir İbn Sînâ okuması yaptığı söylenebilir. McGinnis'in İbn Sînâ'yı kimi zaman Platon ve Aristoteles ile kimi zamansa Yeni Eflatuncu şârihler ile mukayeseli bir bağlamda ele aldığı göz önüne alındığında mezkur yöntemle benzer bir yaklaşıma sahip olduğu görülür. Bu metodolojik yaklaşım McGinnis'in Batı akademisindeki konumunu oryantalist ve Avrupa merkezci yaklaşım yerine -kendisinin de ifade ettiği üzere- epistemolojik bir aidiyet kurduğu Dimitri Gutas, Herbert Davidson, Micheal E. Marmura, Peter Adamson gibi isimlerin tavrına benzer şekilde entelektüel tarihçiler sınıfına dahil etmemize imkân verir niteliktedir. Öte yandan McGinnis'in ifade edilen metodolojik yaklaşımını tamamlayıcı bir unsur olarak onun felsefi delilleri dikkatli bir şekilde tahlil etme çabasını da göz önünde bulundurmak gerekir.

Bu eserin İbn Sînâ'ya dair genel bir anlatı sunması, problemlerin derinliğini tartışmanın olanaklı olup olmadığı sorusunu akla getirirse de küresel çaptaki İbn Sînâ araştırmalarının pek çoğunun, filozofu sınırlı bir perspektiften ele aldığı düşünülürdüğünde

eserin İbn Sînâ'nın örtülü kalmış pek çok düşüncesini ortaya çıkardığı da söylenebilir. Nitekim kitapta İbn Sînâ'nın ışık kuramı İbn Heysem'e nispetle ele alınırken, bir hekim olarak tıbbın temeline dair izahlarında Galen ve Aristoteles arasındaki düşünce farklılıkları üzerine tercihleri de başarılı bir şekilde problematize edilmiştir.

Bu eser toplamda on ana bölümden oluşmaktadır. Yazar İbn Sînâ'nın eser verdiği bilimsel disiplinleri bu kitapta müstakil bölümler içinde ele almıştır. Ayrıca kitabın sonunda problemleri tasviri ve açıklayıcı nitelikte dört şematik ek kullanılmıştır. Eserin "Düşünsel ve Tarihsel Arka Planı" isimli ilk bölümünde felsefi sürekliliğin izini belirginleştirmek amacıyla Atina-Bağdat ilişkisi tarihsel bir zeminde ele alınmıştır. McGinnis'in bu coğrafi anlatısı İbn Sînâ felsefesi için başlangıç noktası teşkil eden Aristoteles'in hangi ekoller içinde okunduğunu belirginleştirir. Buna göre yazar "Yeni Platonculuğu oluşturmuş bir Aristoteles" etkisindeki İslam felsefesinin varlığına ve buna sebep olan Yeni Platoncu iki eserin hatalı bir şekilde Aristoteles'e atfedilmesine dikkat çeker. Ancak İslam felsefesi tarih yazımı açısından sorun teşkil ettiğini düşündüğümüz bu iddia son yıllarda Türk akademisyenleri tarafından da eleştirilmiştir.¹ Nitekim hata ile tevarüs edilen bu eserlerin rastlantısal olarak bir kozmolojiyi oluşturduğu kanaati yerine müslüman bir düşünür olan İbn Sînâ'nın Allah-âlem ilişkisini tesis etmek için bilinçli bir şekilde Fârâbî'nin yeniden yorumlanmış Yeni Eflatuncu sudur anlayışını benimsediği iddiası daha ikna edici görünmektedir. İlk bölümün ikinci alt başlığı ise İbn Sînâ'nın biyografisini ele almaktadır. Eserin problem merkezli bir yaklaşımla yazıldığı dikkate alındığında, bu anlatı anlamsal bütünlükten bir kopuş gibi görünse de yazarın bu bölümü İbn Sînâ'nın eserlerinin çıkış noktası ve kronolojisi merkezinde ele alması sayesinde genel anlatı ile irtibat sağlandığını söylemek mümkündür.

"Mantık ve Bilim" başlıklı ikinci bölümde McGinnis, İbn Sînâ'nın katı realizmi ortaya çıkaran bir mantık-bilim ilişkisi ortaya koyar. Bu bölümde yazar, mantık ile bilim arasındaki farkın ve ilişkinin ne olduğu, bu ilişkinin nasıl kurulduğu, metafiziksel bir kavram olan mahiyetin mantık ve bilim arasındaki ilişkiyi nasıl tesis ettiği, mantığın bilimsel bilgiye nasıl uygulanabileceği sorularına cevap arar. İbn Sînâ'nın kavramsal açıdan tümeller ile tikeller arasındaki ilişkinin mutabakatını felsefi terminolojisinin temelinde yer alan mahiyet ile temin ettiğini ortaya koyan McGinnis zihinsel olan ile dış dünyanın nesnelere arasındaki boşluğun bu şekilde kapatıldığına dikkat çeker. Yazar metafizik bir ilke olarak mahiyetten yola çıkan İbn Sînâ düşüncesini, beş tümel-illiyet-kanıtlama ilişkisi çerçevesinde sınırlandırır. Beş tümele dayalı tanımın, gerçekliğe uygulanmasında nedensel bağı kullanmak suretiyle kanıtlamalara ulaşıldığına dikkat çeken McGinnis, İbn Sînâ mantığını teknik ayrıntılara boğmadan vermekte ve genel yapısını başarılı bir şekilde okurun istifadesine sunmaktadır. Öte yandan kitabın maksadı olarak ifade edilen filozofu hapsedildiği zihinsel müzeden çıkarma girişimine bu bölümün sonunda dikkat çekilmiştir. Bilimin ilk ilkelerinin elde edilmesinde kullanılan yöntemlerden tümevarım ve yöntemsel tecrübenin mukayeseli bir biçimde ele alınması

¹ İslam felsefesinin kaynakları ile ilgili yukarıdaki eleştirilerin ayrıntılı açıklaması için bakınız. Ömer Türker, "Metafizik: Varlık ve Tanrı", *İslam Felsefesi Tarih ve Problemler*, ed. M. Cüneyt Kaya (İstanbul: İsam Yayınları, 2013), 606.

okuyucuyu modern bir yöntem tartışmasının içinde hissettirir. Tümevarımın kesin bilgi içermeyen ve kuşatılmaz bir bilgi verdiğini savunan İbn Sînâ'nın yöntemsel tecrübeyi tercihiyle günümüz tümevarım anlayışına yaklaştığını ifade eden McGinnis filozofun mantık anlayışının bugün neyi ifade ettiğini göstererek eleştirisinin değerini koruduğuna dikkat çekmiştir. Öte yandan tümevarımın işlevsel ve geçici değerine ilişkin İbn Sînâ'nın yorumları, ironik bir biçimde yanlışlamacılık ilkesine bağlı bilimin, nihai kanıtlamalardan uzak yöntemi ile uyuşur niteliktedir.

Yazarın akademik ilgileri ve çalışmaları bu kitapta bazı bölümleri ayırıcı kılar niteliktedir. *Eş-Şifâ*'nın *es-Semâ'u't-tabîî* adlı çalışmasını İngilizceye kazandıran McGinnis'in Arapça konuşan dünyada Aristotelesçi gelenek içinde yer alan doğa felsefesi tarihi üzerine yaptığı çalışmalar bu kitabın üçüncü bölümü olan "Doğa Bilimleri"ne başarılı bir şekilde yansıtılmaktadır. Ayrıca yazar, İbn Sînâ'nın özgün bir filozof olduğu iddiasını *entelekheia* kavramını mercek altına almak ve bu kavramı tarihsel bir bağlama yerleştirmek suretiyle temellendirmektedir. Nitekim *entelekheia* (hareket) kavramı Aristoteles'in tanımında döngüsel bir anlamı içerdiği için paradoksal bir anlatıyı ifade eder görünmektedir. Buna göre *entelekheia*, zımında bulunan süreç teriminin paradoksal izahı ile şârihleri uzlaşmaz bir dilemma içinde bırakmıştır. Bu kavramın tanımındaki tereddütleri iyi bir gözleme tabi tutan İbn Sînâ, *entelekheia*'yı yetkinlik olarak Arapçaya tercümesi ile Aristoteles'in kendi hareket anlayışının çok ötesine geçmiş ve *entelekheia*'nın bir süreç terimi olup olmadığı hakkında şarihler arasında daha önce duyulmamış şekilde "bir andaki hareket"i öne sürmüştür. McGinnis hareketin suretine ilişkin İbn Sînâcı anlamı ve dönüştürücü etkisini vurguladıktan sonra hareketin zorunlu koşulları altında sıraladığı yer, zaman, boşluk kavramlarının tahliline yer verir. Öte yandan bu bölümde yazarın İbn Sînâ'yı bilim tarihiyle hesaplaşan bir şekilde tasvir ettiğini görebiliriz. Nitekim hareketin zorunlu koşulu olan yer kavramı, John Philoponus'a göre Aristotelesçi bir çıkmazı temsil eder. McGinnis bu sorunu Aristotelesçi olmayan fakat Aristoteles'i destekleyen bir şekilde İbn Sînâ'nın nasıl çözüme kavuşturduğuna açıklık getirir. Öte yandan "Atomculuk Eleştirisi" alt başlığında yazar bazı geometrik mülahazalarla ve atomların algılayan bir cisme nasıl sebep olabileceği şeklindeki sorgulamalarıyla İbn Sînâ'nın kelamcı tabiat tasavvuru ile hangi açıdan hesaplaştığına dikkat çeker. Son olarak İbn Sînâ'nın eğilim (meyl) kuramının modern tınlarını Newton mekaniği ile ilişkilendirerek ortaya koyan McGinnis'in eserinin bu bölümü oldukça özgün ve dikkat çekici problemlerin okuyucuya sunulduğu bir yerdir.

Dördüncü ve beşinci bölümlerde felsefe ve doğa felsefesinin hususi bilimlerinden olan psikolojiyi ikiye ayırarak anlatmayı deneyen McGinnis ilkinde "Nefs ve Duyular" başlığıyla var olanlarda ortaklığı temsil eden canlılığa ve canlılıkla ilişkilendirilen faaliyetlere odaklanırken, "Akıl" başlıklı ikinci bölümde ise insanı ay altı âlemdeki canlılardan ayıran akıl kavramına odaklanır. McGinnis'in, nefis ve canlılığın tartışıldığı ilk bölümde hareket kavramının tanımındaki yetkinlik ile nefsi ilişkilendirmesi İbn Sînâ'nın tabiat anlayışı ve biyoloji felsefesini serimlemesi açısından dikkate değerdir. Öte yandan yetkinlik, İbn Sînâ'nın nefis tanımındaki tereddütlerinde de belirleyici ve uzlaştırıcı bir kavram olmuştur. Bu durum nefsin Aristoteles için organlı bir cismin sureti, Platon içinse

tamamen ayrıık gayri maddi cisim olarak tanımlanması karşısında İbn Sînâ'nın nefsi doğal tabii cismen ilk yetkinliği olarak tanımlamasında kendini gösterir. Bu anlamda bu bölüm İbn Sînâ'nın nefis görüşünün tabiat temelli ve canlılıkla ilişkilendirilen yönünü öne çıkarması ve yalnızca metafizik bir bağlamda ele almaması açısından ayırıcı bir niteliğe sahiptir. Beşinci bölümde ise yazar kökleri tabiat kurallarına bağlı nefis kavramının dalları tabiatı aşan metafizik boyutuna akıl kavramını merkeze alarak odaklanır. İbn Sînâ'nın aklî idrak olarak tanımladığı soyut makullerin teorik akla nakşolunmasının aşamalı bir şekilde anlatıldığı bu bölümde McGinnis Faal aklın bilme konusundaki rolü ile güneşin görmedeki rolünün özdeşliğine dikkat çeker. İbn Sînâ'nın ışık ve görmeyi Faal aklı açıklamadaki anahtar kavramlara dönüştürmesi, McGinnis tarafından yeni bir yorum olarak ifade edilmektedir. Aklî idrakin duyumsama, soyutlama gibi beynin faaliyetlerinden başlayarak nihai anlamda Faal akla bağlı olarak gerçekleşmesi İbn Sînâ'nın metafizik bilginin imkânını açıklamadaki en işlevsel teorik modeli olarak yorumlanabilir. Faal akıl, işlevleri ve mahiyeti itibariyle İbn Sînâ felsefesinde görme eyleminden akletmeye ulaşan iki ayrı fenomeni uzlaştıran bir fonksiyona sahiptir.

Altıncı ve yedinci bölümler "Metafizik İlahiyât" ve "Metafizik Kozmoloji" olarak iki bölümde ele alınmıştır. Altıncı bölümde yazar İbn Sînâ felsefesinin temelleri hakkında çağdaş yazarların düşüncelerine alternatif bir perspektif sunmayı denemektedir. Öyle ki bu durum McGinnis'in İbn Sînâ perspektifinin çağdaş yazarlardan farklılığını da göstermektedir. Bu anlamda İbn Sînâ metafiziğinin temel unsuru olan zorunlu-mümkün ayrımı İslam düşüncesindeki ekol ve isimlere dayandırılmamış, Meşşâî geleneğe uygun bir çerçevede Platon, Aristoteles ve şarihler bağlamında ele alınmıştır. Öte yandan filozofun mutlak birlik ilkesine dayanan teolojik perspektifi, Meşşâî felsefedeki Tanrı-âlem ilişkisine dayanan modal ontoloji ve teistik bir hassasiyetin doğurduğu sıfatlı bir ilah tasavvurunun üzerine temellendirilmiştir. Filozofun Aristotelesçi modal ontolojik terminolojiyi zamansal sıklık kavramlarından ayırştırmak suretiyle kendine özgü bir bağlamda ele alışı Fail neden olan bir Tanrı tasavvuruna izin vermekle birlikte bu Tanrı'nın âlemlerle ilişkisinde imkân kavramını öne çıkararak ezeli bir âlem mefkuresine izin verir niteliktedir. Öte yandan Tanrı'nın hem gâî hem fail illet olması İbn Sînâ düşüncesine özgü bir durumdur. Nitekim mutlak basitliğe bir zarar getirmeksizin Tanrı'nın fail ve gaye neden olduğunu ispatlamak McGinnis'e göre İbn Sînâ'nın Meşşâî geleneği nasıl kabul ettiğini ve aynı zamanda bu geleneğin metafizik kabullerini ve Tanrı tasavvurunu içeriden bir değişime nasıl tabii tuttuğunu gösterir. Bu anlamda İbn Sînâ Yeni Eflatuncu kabulleri açmazları ile birlikte ele alıp yeniden yorumlamış ve çelişki içermeyen bir zemine taşımıştır. Yedinci bölüm ise İbn Sînâ'nın âlemin ezeli olduğu fikrini savunan Aristoteles, Proklos gibi isimlerin delillerini nasıl kendi modal ontolojisi çerçevesi içinde yeniden yorumladığını anlatıldığı bir bölümdür. Nitekim âlemin ezeli olmakla birlikte mümkün olması Aristotelesçi muhtemel çelişkilere arındırılmak suretiyle belirginleştirilir. Öte yandan İbn Sînâ'nın ezeli dünya tasavvurunu ispat edebilmesi için Philoponus, eleştirisi ve iddiaları aşılması gereken bir düşünür konumundadır. Bu bölüm İbn Sînâ'nın Yunan kozmoloji geleneğine ve Yeni Eflatuncu düşünceye kendi mührünü nasıl bastığını ve böylece modal ontolojisinin filozofun tüm sistemine nasıl homojen bir şekilde

yayıldığının bir tür anlatısıdır. Yazar filozofun özgünlüğünü Eskiçağ düşünürlerinin zihnindeki âlem topoğrafyasını çıkarmak ve İbn Sînâ'nın hangi açılardan bu haritayı değiştirdiğine dikkat çekmek suretiyle belirginleştirir.

Bu eserin son üç bölümü yazar tarafından “Değer Kuramı”, “Tıp ve Yaşam Bilimleri” ve “İbn Sînâ'nın Mirası” şeklinde isimlendirilmiştir. İbn Sînâ'nın bağımsız bir ahlak düşüncesi olduğu hakkında şüpheleri bulunan yazar, aslında pratik bilginin filozofun sisteminde teorik bilginin bir türevi yahut yetkinliği olduğuna dikkat çeker. Öte yandan yazar Leibnizci “mümkün dünyaların en iyisi” teorisini İbn Sînâ'nın teodise problemine ilişkin çözümü ile yeniden düşünülebilir hale getirmekte ve aralarındaki ilişkiye dair soruları derinleştirebileceğimiz bir bilgi zemini sunmaktadır. Ayrıca bu bölüm İbn Sînâ'nın bir çeşit ibadet metafiziğinin temel ilkelerinin sunulduğu yer olması açısından dikkat çekmektedir. Nitekim eylemlerin hem metafiziksel hem ahlaki bağlamda değerlendirilmesi İbn Sînâ'nın birbiri ile sıkıca irtibatlı sisteminin son aşamasını temsil eder niteliktedir. “Tıp ve Yaşam Bilimleri” isimli dokuzuncu bölümde yazar Galenci tıp anlayışı ve Aristotelesçi fizik anlayışının temel nefis görüşü hakkındaki çatışması arasında kalan bir İbn Sînâ profili çizmektedir. İbn Sînâ'nın latif cisim ile gayri cismani bir nefis arasındaki tercihinin Aristotelesçi bir tavır lehine kabulü, fizik ile hiyerarşik bir zorunluluk içinde sunulan tıp biliminin sorunlarını çözer nitelikte değildir. Öte yandan yazar embriolojinin oluşumu hakkındaki evrimsel değişimi İbn Sînâ'nın Faal akılla irtibatlı bir şekilde vermesini biyoloji-tıp ve metafizik kabullerin sıkı bağlantılarını belirginleştiren bir anlatı olarak sunar. Kitabın sonu olan “İbn Sînâ'nın Mirası” başlıklı onuncu bölümde ise yazar, filozofun Latin, Yahudi ve İslam dünyasındaki etkisini belirginleştirerek onu felsefe tarihi içinde hak ettiği yere yerleştirme çabasıdadır. Bu çaba kitabın her bölümünde görülmekle birlikte yazar filozofun etkilemiş olduğu müstakil felsefi, kelâmî, dini grupları İbn Sînâcı bir bağlamda yeniden okumayı dener. Yazar kısa dahi olsa kabul ve ret cihetinden İbn Sînâ'nın etkisinin ne ölçüde büyük olduğunu göstermeye çalışır.

İbn Sînâ isimli eserde toplam dört ek bulunur. Bunlar genellikle İbn Sînâ felsefesi içinde tartışılan problemleri şematik bir üslup ile anlaşılır kılma gayretinin bir sonucudur. Bu anlamda yazar, “Akılın Maddi Olmayışı”, “Akılın Bozulmaz Oluşu”, “Tanrı İspatı” ve “İmkan için Maddi bir Taşıyıcının İspatı” şeklinde dört şematik ek sunmakta ve bunlarla metin içerisinde anlaşılması güç meseleler hakkında yaptığı teorik açıklamalara dair görsel bir izah sunmayı hedeflemektedir. Öte yandan yazar kaynakları kullanma hususunda bilinçli bir tavır sergilemektedir. Nitekim birincil kaynaklar eserin genel anlatısını şekillendirmekte ve yazarın çağdaşlarından bağımsız bir perspektifle meseleye yaklaştığını göstermektedir. Ancak birincil kaynakların şekillendirici etkisi ikincil kaynaklara dair eksiklik anlamına gelmemektedir. Çünkü yazar problemleri tahlil ederken ikincil kaynaklarda bulunan yaklaşımlara değinmekle birlikte kendine özgü alternatif perspektifini sunmuştur. Öte yandan bu metin İslam felsefesinin en önemli düşünürlerinden İbn Sînâ'yı ele alırken genel giriş kitabı niteliğindeki eserlerden bir yönüyle farklılaşmaktadır. O da yazarın metinde İslam felsefesi tarihi ile ilgili problemleri vermekle birlikte İslam bilim tarihine ilişkin problemleri de tartışmasıdır. Bu anlamda bir

giriş kitabı olarak bu eser meselelerin kısa bir anlatısını sunsa da Türkçe literatürde İslam bilim tarihi adına giriş niteliğindeki eserlerde olan boşluğa mütevazî bir katkıda bulunmuştur. Netice itibarıyla Antik ve Orta Çağ dünyası hakkında felsefe üzerine çalışan araştırmacılar için İbn Sînâ'nın ne derece belirleyici ve vazgeçilmez bir isim olduğu bu eserde başarılı bir tahlile tabî tutularak ortaya konulmuştur. Son olarak 2022 yılında Türkçeye kazandırılan bu kıymetli eserin okuru yormayan, anlaşılır ve titiz bir çeviri çalışmasının sonucu olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca çevirmenin notu olarak verilen yerlerde meseleyi daha açıklayıcı dipnotlar kullanılmıştır. Bu da okurun daha kolay şekilde kitaba nüfuz etmesini sağlamaktadır.